

**Από τον «από Βορρά» στον «εξ Ανατολών»  
Κίνδυνο:  
Η Έξοδος της Ελλάδας από το Στρατιωτικό Σκέλος  
του ΝΑΤΟ και η Αναθεώρηση του Στρατηγικού  
Δόγματος**

**Αναστάσιος Φιλντίσης**

**ΣΥΝΟΨΗ**

Η τουρκική εισβολή στην Κύπρο το καλοκαίρι του 1974 είχε ως αποτέλεσμα την αναθεώρηση της ελληνικής αμυντικής πολιτικής, η οποία μεταπολεμικά ήταν προσανατολισμένη στην αντιμετώπιση του «από Βορρά» κινδύνου, στο πλαίσιο της ψυχροπολεμικής αντιπαράθεσης και της συμμετοχής της χώρας στο ΝΑΤΟ. Η ήπια αντιμετώπιση της τουρκικής εισβολής από το ΝΑΤΟ οδήγησε την ελληνική κυβέρνηση στην απόσυρση από το στρατιωτικό σκέλος της Συμμαχίας και στην προσπάθεια εσωτερικής εξισορρόπησης της τουρκικής απειλής, μέσω της ενίσχυσης της εθνικής στρατιωτικής ισχύος. Παρά την αλλαγή στην ιεράρχηση των εξωτερικών κινδύνων, η αδυναμία εξασφάλισης εναλλακτικών «παρόχων ασφαλείας» εντός του δυτικού στρατοπέδου, η αναζωπύρωση της ψυχροπολεμικής αντιπαράθεσης στα τέλη της δεκαετίας του 1970 και η προσπάθεια της Τουρκίας να εκμεταλλευτεί την ελληνική απουσία από το ΝΑΤΟ για να ενισχύσει την επιχειρησιακή της θέση στο Αιγαίο, οδήγησαν την ελληνική κυβέρνηση στην επανένταξη στη Συμμαχία το 1980.

**Λέξεις-κλειδιά:** Ελλάδα, Τουρκία, ΝΑΤΟ, από Βορρά κίνδυνος, εξ Ανατολών κίνδυνος.

**Για παραπομπή στο άρθρο :** Αναστάσιος Φιλντίσης, 'Από τον «από Βορρά» στον «εξ Ανατολών Κίνδυνο: Η Έξοδος της Ελλάδας από το Στρατιωτικό Σκέλος του ΝΑΤΟ και η Αναθεώρηση του Στρατηγικού Δόγματος', ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΟΝ, Τ. 1, (Φθινόπωρο 2017), 95-116.



## Εισαγωγή

Η εισβολή των τουρκικών δυνάμεων στην Κύπρο, το καλοκαίρι του 1974, οδήγησε στην αναθεώρηση του ελληνικού αμυντικού δόγματος, που μεταπολεμικά εστίαζε στην αντιμετώπιση του «από Βορρά» κινδύνου και στηριζόταν στην εξωτερική εξισορρόπηση μέσω της συμμετοχής στο ΝΑΤΟ. Η δυσαρέσκεια της ελληνικής κυβέρνησης για την άρνηση του ΝΑΤΟ να παρέμβει στην ενδοσυμμαχική διένεξη, είχε ως αποτέλεσμα την απόσυρση της Ελλάδας από το στρατιωτικό σκέλος της Συμμαχίας, προκειμένου να κατευναστεί ο αντιαμερικανισμός της κοινής γνώμης και να ασκηθεί πίεση στους συμμάχους για παρέμβασή τους προς την Τουρκία. Παράλληλα, η επιλογή αυτή συνεπαγόταν την επαναφορά των ενόπλων δυνάμεων σε εθνικό έλεγχο, για την αντιμετώπιση του «εξ Ανατολών» κινδύνου.

Σκοπός του παρόντος άρθρου είναι να παρουσιάσει τις αλλαγές που επήλθαν στην ελληνική πρόσληψη απειλών ασφαλείας και την τροποποίηση των αμυντικών σχεδίων, καθώς από το 1974 και εντεύθεν η Τουρκία κατέστη η κύρια απειλή, υποβαθμίζοντας αυτή από το Βορρά. Εκτός των αλλαγών στο αμυντικό δόγμα και στη διάταξη δυνάμεων, αναλύονται οι παράγοντες που συνετέλεσαν στην επανεξέταση της απόφασης αποχώρησης από το αμυντικό σκέλος του ΝΑΤΟ και στην πλήρη επανάκαμψη της χώρας στη Συμμαχία το 1980. Παρά την πλούσια πολιτική και διπλωματική ιστορία της περιόδου, οι σχετικές αναφορές περιορίζονται στις απαραίτητες για την σκιαγράφηση της χάραξης πολιτικής και της λήψης αποφάσεων.

## Μεταπολεμικές Απειλές Ασφαλείας (1945-1974)

Μετά τη λήξη του εμφυλίου πολέμου, η Ελλάδα προέκρινε την ένταξή της στο ΝΑΤΟ για την αντιμετώπιση πιθανής επίθεσης από τα όμορα βαλκανικά κράτη. Η αίσθηση απειλής στα βόρεια σύνορα δεν ήταν νέα, αλλά βασιζόταν σε σειρά ιστορικών, γεωγραφικών και στρατηγικών παραγόντων, που κυρίως συνδεόταν με την επιθυμία της Βουλγαρίας να αποκτήσει πρόσβαση στο Αιγαίο και δευτερευόντως με τις αναθεωρητικές τάσεις της Γιουγκοσλαβίας, πλην όμως λάμβανε νέες διαστάσεις στο πλαίσιο της διπολικής



διαμόρφωσης του κόσμου.<sup>1</sup> Η ελληνική αντίληψη για τον «από Βορρά» κίνδυνο συνέπιπτε με την αμερικανική πολιτική ανάσχεσης του κομμουνισμού και της ΕΣΣΔ και εντασσόταν στον ευρύτερο σχεδιασμό της πολιτικής του ΝΑΤΟ στην Ευρώπη. Με δεδομένα τη γεωγραφική θέση, τη στρατιωτική ικανότητα και τον εμφύλιο, ο ρόλος των ελληνικών ενόπλων δυνάμεων διαμορφώθηκε με βάση την αμερικανική υπόθεση πως το κύριο ζήτημα ασφαλείας για τη χώρα προερχόταν από το εσωτερικό και ως εκ τούτου προείχε η αντιμετώπιση της κομμουνιστικής απειλής και δευτερευόντως η καθυστέρηση των δυνάμεων του Συμφώνου της Βαρσοβίας σε περίπτωση επίθεσης, ωστόσο ετίθετο σε λειτουργία η νατοϊκή στρατιωτική μηχανή.<sup>2</sup> Παράλληλα, η ελληνική κυβέρνηση προχώρησε σε διμερή συμφωνία με τις ΗΠΑ για εγκατάσταση βάσεων στην Ελλάδα (1953), θεωρώντας την παρουσία αμερικανικών δυνάμεων επιπλέον δέσμευση για την ασφάλεια της χώρας, καθώς υπήρχε ο φόβος εγκατάλειψης από το ΝΑΤΟ, σε περίπτωση γενικευμένου πολέμου μεταξύ των δύο στρατοπέδων.<sup>3</sup> Γενικά, η περίοδος 1949-1974 χαρακτηρίζεται από την σχεδόν ολοκληρωτική πολιτική και στρατιωτική εξάρτηση από τις ΗΠΑ. Όπως αναφέρει ο Θ. Βερέμης σε κανένα άλλο τομέα δεν ήταν τόσο εμφανής η ελληνική συμμόρφωση με τις αμερικανικές αποφάσεις, όσο στην εθνική άμυνα της χώρας.<sup>4</sup> «Η έκταση και η ένταση της ανάμειξης του ΝΑΤΟ στον ελληνικό αμυντικό σχεδιασμό, κυρίως τη δεκαετία του 1950, αποστέρησε την

<sup>1</sup> Evanthis Hatzivassiliou, *Greece and the Cold War, Frontline State, 1952-1967*, (Oxon: Routledge, 2006), 144. Ιωάννης Δ. Στεφανίδης, *Ασύμμετροι Εταίροι, Οι Ηνωμένες Πολιτείες και η Ελλάδα στον Ψυχρό Πόλεμο 1953-1961*, (Αθήνα: Πατάκης, 2002), 84.

<sup>2</sup> Γιώργος Τσιτσόπουλος- Θάνος Βερέμης, "Οι Ελληνοτουρκικές Αμυντικές Σχέσεις 1945-1987", στο Χρ. Ροζάκης-Π. Καζάκος-Θ. Βερέμης-Τ. Αλεξανδρής-Β. Κουφουδάκης-Γ. Τσιτσόπουλος (επιμ.) *Οι Ελληνοτουρκικές Σχέσεις 1923-1987*, (Αθήνα: Γνώση, 1991), 173-214.

<sup>3</sup> Hatzivassiliou, *Greece and the Cold War*, 33.

<sup>4</sup> Thanos Veremis, *Greek Security Considerations, A Historical Perspective*, (Athens: Papazisis, 1980), 79. Για τις σχέσεις Ελλάδας-ΗΠΑ την πρώτη περίοδο του Ψυχρού Πολέμου βλ.: Hatzivassiliou, *Greece and the Cold War*, Στεφανίδης, *Ασύμμετροι Εταίροι και Σωτήρης Ριζάς, Η Ελλάδα, οι Ηνωμένες Πολιτείες και η Ευρώπη, 1961-1964*, (Αθήνα: Πατάκης, 2001).



ελληνική πλευρά από κάθε αυτόνομη στρατηγική πρωτοβουλία»<sup>5</sup> και επηρέασε τη δυνατότητα μονομερούς δράσης και το αξιόμαχο των ελληνικών δυνάμεων, εξαιτίας της έλλειψης ισχυρής αεροπορικής και ναυτικής δύναμης.

Την ίδια περίοδο, το Κυπριακό Ζήτημα επιβάρυνε τις διμερείς σχέσεις με την Τουρκία, με αποτέλεσμα οι δύο χώρες, σύμμαχοι στο ΝΑΤΟ, να φτάσουν ακόμα και στα πρόθυρα στρατιωτικής σύγκρουσης.<sup>6</sup> Επιπλέον, ήδη από το 1964 η Άγκυρα άρχισε να προβάλλει αξιώσεις στο Αιγαίο.<sup>7</sup> Η αύξηση της τουρκικής επιθετικότητας επηρέασε τις προσλήψεις απειλής της ελληνικής πλευράς και οδήγησε σε μετακίνηση δυνάμεων από τα ελληνοβουλγαρικά στα ελληνοτουρκικά σύνορα στη Θράκη, σε αποστολή στρατευμάτων στην Κύπρο και στην οχύρωση και ενίσχυση των φρουρών στα νησιά του Αιγαίου.<sup>8</sup> Η δυσκολία εκσυγχρονισμού του στρατού, η βουλγαρική υπεροπλία και η ανάγκη, μετά το 1964, ενισχυμένης αμυντικής υποστήριξης του Αιγαίου και της Κύπρου καθιστούσαν την Ελλάδα ευάλωτη, καθώς η υπερεπέκταση των δυνάμεων σε πολλά μέτωπα αδυνάτιζε την άμυνα.

## 1974: Η Απόσυρση από το Στρατιωτικό Σκέλος του ΝΑΤΟ

Στα τέλη του 1973 η Τουρκία επανέφερε στο προσκήνιο τις αξιώσεις της γύρω από το καθεστώς της υφαλοκρηπίδας του Αιγαίου, με την έκδοση αδειών για τη διεξαγωγή ερευνών για υδρογονάνθρακες, καθώς η ανακάλυψη κοιτασμάτων πετρελαίου στη Θάσο και το αραβικό εμπάργκο, συνεπεία του πολέμου του Γιομ Κιππούρ, έθεταν επιτακτικά το ζήτημα της εκμετάλλευσης των φυσικών πόρων του αρχιπελάγους, θέλοντας να εμποδίσει την

<sup>5</sup> Αθανάσιος Γ. Πλατιάς, “Η Ελληνική Αμυντική Πολιτική μετά το 1974”, στο Κωνσταντίνος Αρβανιτόπουλος-Μαριλένα Κοππά (επιμ.) *30 Χρόνια Ελληνικής Εξωτερικής Πολιτικής 1974-2004*, (Αθήνα: Λιβάνης, 2005), 217-36.

<sup>6</sup> Θάνος Ντόκος, “Η Εξισορρόπηση της Τουρκικής Απειλής: Η Στρατιωτική Διάσταση” στο Χριστόδουλος Κ. Γιαλλουρίδης-Παναγιώτης Ι. Τσάκωνας (επιμ.), *Ελλάδα και Τουρκία μετά το Τέλος του Ψυχρού Πολέμου*, (Αθήνα: Ι. Σιδέρης 2002), 202.

<sup>7</sup> Τσιτσοπουλος & Βερέμης, “Ελληνοτουρκικές Αμυντικές Σχέσεις”, 189.

<sup>8</sup> Σωτήρης Ριζάς, *Οι Ελληνοτουρκικές Σχέσεις και το Αιγαίο 1973-1976*, (Αθήνα: Ι. Σιδέρης, 2006), 24.



αποκλειστική αξιοποίηση τους από την ελληνική πλευρά.<sup>9</sup> Η προσπάθεια του καθεστώτος Ιωαννίδη να ακολουθήσει πολιτική πυγμής απέναντι στην Άγκυρα, δημιουργώντας τετελεσμένα στην Κύπρο με την ανατροπή του Μακάριου, απέτυχε να λειτουργήσει αποτρεπτικά στις τουρκικές διεκδικήσεις, οδηγώντας στην τουρκική εισβολή. Η κατάσταση των ενόπλων δυνάμεων, παραμονές της εισβολής ήταν κακή, καθώς το πραξικόπημα Ιωαννίδη το Νοέμβριο 1973 ακολούθησαν εκκαθαρίσεις έμπειρων στελεχών, επηρεάζοντας την αποτελεσματικότητά τους. Ταυτόχρονα οι επιχειρησιακές δυνατότητες του ναυτικού και της αεροπορίας ήταν αμφισβητήσιμες, τόσο εξαιτίας της έλλειψης αρκετών έμπειρων αξιωματικών, εφόσον είχε μεσολαβήσει η αποστράτευση μεγάλου αριθμού ικανών στελεχών από τη δικτατορία, όσο και λόγω των απαρχαιωμένων οπλικών συστημάτων.<sup>10</sup> Η αναστάτωση που επικράτησε από την επιστράτευση που διέταξε ο Ιωαννίδης και η οποία ανέδειξε την αταξία που επικρατούσε στις ένοπλες δυνάμεις, οδήγησε στην κατάρρευση της δικτατορίας και στην ανάληψη της πρωθυπουργίας από τον Κωνσταντίνο Καραμανλή.

Πρώτος στόχος του νέου πρωθυπουργού ήταν η αποτροπή του πολέμου με την Τουρκία, εξαιτίας της ανισορροπίας δυνάμεων, της τρωτότητας των νησιών του Αιγαίου, της αποσύνθεσης του στρατιωτικού μηχανισμού και της ανάγκης διατήρησης της σταθερότητας στο εσωτερικό.<sup>11</sup> Η επέκταση της ζώνης κατοχής στην Κύπρο από την Τουρκία, ενόσω λάμβαναν χώρα διαπραγματεύσεις

<sup>9</sup> Michael M. Boll, "Greek Foreign Policy in the 1980s: Decade for Decision", *Parameters*, Vol X, No 4, (December 1980), 72-81. Ριζάς, *Οι Ελληνοτουρκικές Σχέσεις*, 27-30.

<sup>10</sup> Telegram from the Embassy in Greece to the Department of state, 8-2-1974 1040Z στο Laurie Van Hook (ed) *Greece, Cyprus Turkey 1973-1976, Foreign Relations of the United States 1969-1976 Vol XXX*, (Washington: United States Government Printing Office, 2007), 24-29. Sotiris Rizas, "Atlanticism and Europeanism in Greek Foreign and Security Policy in the 1970s", *Southeast European and Black Sea Studies*, Vol. 8, No, 1, (March 2008), 51-66.

<sup>11</sup> Fotios Moustakis, *The Greek-Turkish Relations and NATO*, (London: Frank Cass Publishers, 2003), 36. Έλενα Αρχιμανδρίτου-Οικονόμου, *Η Αποχώρηση της Ελλάδας από το Στρατιωτικό Σκέλος του NATO ΤΟ 1974*, (Διδακτορική Διατριβή, Πανεπιστήμιο Μακεδονίας, 2013) 93. Σταύρος Π. Ψυχάρης *Οι Εβδομήντα Κρίσιμες Ημέρες*, 22-32, <http://www.helioskiosk.gr/resource.ashx?a=d4J7WbjWYqAFs97bXzNNceoWX1ixzXv5>, τελευταία επίσκεψη 18-04-2017.



στη Γενεύη και η διάψευση των προσδοκιών υποστήριξης από το NATO και τις ΗΠΑ, οι οποίες βρίσκονταν εν μέσω εσωτερικής κρίσης, εξαιτίας της παραίτησης του Προέδρου Nixon για το σκάνδαλο Watergate, οδήγησαν την κυβέρνηση Καραμανλή στην απόσυρση τη χώρας από το στρατιωτικό σκέλος της Συμμαχίας. Η απόφαση βασίστηκε στη διαμόρφωση συγκεκριμένων αντιλήψεων για το NATO, λαμβάνοντας υπόψη αμυντικούς, διπλωματικούς, πολιτικούς, ακόμα και ηθικούς παράγοντες.<sup>12</sup> Η επιλογή της κυβέρνησης στόχευε κυρίως στον κατευνασμό του αντιαμερικανισμού στην Ελλάδα, συντασσόμενη με τον τρόπο αυτό με το κυρίαρχο αίσθημα της κοινής γνώμης και ταυτόχρονα στην ανάγκη ανάκτησης του ελέγχου των ελληνικών στρατιωτικών δυνάμεων για την αντιμετώπιση της τουρκικής απειλής. Παράλληλα, ο πρωθυπουργός ευελπιστούσε πως η ελληνική αποχώρηση θα συνέβαλε στην άσκηση πιέσεων από τους συμμάχους προς την Τουρκία, προκειμένου να διευθετηθεί το ζήτημα της Κύπρου. Αν και ο Σωτήρης Ριζάς υποστηρίζει πως η επανάκτηση του ελέγχου των ελληνικών ενόπλων δυνάμεων δεν αποτέλεσε βασικό κριτήριο της απόφασης αποχώρησης, επισημαίνει ότι η ελληνική κυβέρνηση κάνει σαφή αναφορά σε αυτόν ακριβώς τον παράγοντα στην απόφασή της,<sup>13</sup> όπως προκύπτει και από την επιστολή του Έλληνα πρωθυπουργού προς τον πρόεδρο Ford,<sup>14</sup> με την οποία γνωστοποιούσε την ανάληψη της πλήρους άσκησης κυριαρχίας επί του ελληνικού εδάφους, που έως τότε περιοριζόταν από την συμμετοχή στο NATO και την παρουσία ξένων στρατιωτικών δυνάμεων σε ελληνικό έδαφος. Σε αυτό το πλαίσιο εντάσσεται και η απόφαση επαναδιαπραγμάτευσης του καθεστώτος των αμερικανικών βάσεων, αξιολογώντας τη χρησιμότητά τους για τα ελληνικά

---

<sup>12</sup> Dionysios Chourchoulis & Lykourgos Kourkouvelas, "Greek Perceptions of NATO during the Cold War", *Southeast European and Black Sea Studies*, Vol 12, No 4, (December 2012), 497-514.

<sup>13</sup> Rizas, "Atlanticism", 52.

<sup>14</sup> Telegram from the Department of State to the Mission to the North Atlantic Treaty Organization, Washington 30 August 1974, Department of State, RG 84, Athens Embassy Files: Lot 96 F 335, Greece, Box 1, DEF 4-6 1974, Greek Withdrawal. Secret; Immediate; Exdis. Repeated to all NATO capitals, USCINCEUR, USLOSACLANT, USNMR SHAPE, and USDOCOSOUTH στο Laurie Van Hook (ed) *Greece, Cyprus Turkey 1973-1976, Foreign Relations of the United States 1969-1976 Vol XXX*, (Washington: United States Government Printing Office, 2007), 90-93.



αμυντικά συμφέροντα. Ο Καραμανλής, αναφερόμενος αργότερα στην επιλογή της κυβέρνησής του, τόνισε πως υπό το φως των εξελίξεων είχε δύο επιλογές: είτε την κήρυξη πολέμου εναντίον της Τουρκίας, είτε την χαλάρωση των δεσμών με το ΝΑΤΟ και επέλεξε τη λιγότερο «οδυνηρή» από τις δύο.<sup>15</sup>

Η απόσυρση από το στρατιωτικό σκέλος του ΝΑΤΟ ουσιαστικά αφορούσε την περίοδο ειρήνης, καθώς σε περίπτωση σύγκρουσης μεταξύ των Υπερδυνάμεων οι ελληνικές δυνάμεις θα παρατάσσονταν με τις δυνάμεις της Συμμαχίας, εξ ου και παρά την έξοδο συνεχίστηκε η συμμετοχή σε στρατιωτικές ασκήσεις,<sup>16</sup> ενώ ο Έλληνας αντιπρόσωπος στη Στρατιωτική Επιτροπή παρέμεινε στη θέση του, όπως και άλλοι επιτελείς στα διάφορα στρατηγεία, πλην της Σμύρνης, και στις περισσότερες επιτροπές.<sup>17</sup>

### Από τον «από Βορρά» στον «εξ Ανατολών» Κίνδυνο

Η τουρκική απειλή οδήγησε στην ανάγκη επανεξέτασης του μεταπολεμικού στρατηγικού δόγματος και στην αναζήτηση μιας πιο αυτόνομης και «ελληνοκεντρικής» αμυντικής πολιτικής.<sup>18</sup> Εκτός της επιθετικής πολιτικής της Άγκυρας στην Κύπρο και το Αιγαίο, την ελληνική ανασφάλεια ενίσχυσαν δηλώσεις Τούρκων αξιωματούχων περί της ανάγκης αλλαγής του καθεστώτος κατοχής των νησιών, πλησίον της τουρκικής ακτογραμμής και η επιλογή της Τουρκίας να συστήσει τον Απρίλιο του 1975 την τέταρτη Στρατιά ή Στρατιά Αιγαίου, η οποία διέθετε μεγάλο αριθμό αποβατικών δυνάμεων και

<sup>15</sup> Victor S. Papacosma, "NATO and Internal Disputes, Greece and Turkey", στο Victor S. Papacosma-Sean Kay-Mark R. Rubin (eds), *NATO after Fifty Years*, (Wilmington: Scholarly Resources Inc., 2001), 203.

<sup>16</sup> Christos Kassimeris, *Greece and the American Embrace: Greek Foreign Policy towards Turkey, the US and the Western Alliance*, (London: I.B. Tauris, 2010), 120. Κώστας Υφαντής, "Τέλος εποχής... Οι Ελληνοαμερικανικές Σχέσεις και ο Κωνσταντίνος Καραμανλής, 1975-1980» στο Κωνσταντίνος Σβολόπουλος-Κωνσταντίνα Ε. Μπότσιου- Ευάνθης Χατζηβασιλείου (επιμ.) *Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής στον Εικοστό Αιώνα, Τόμος Δεύτερος*, (Αθήνα: Ίδρυμα «Κωνσταντίνος Γ. Καραμανλής», 2008), 526-36.

<sup>17</sup> Αρχιμανδρίτου-Οικονόμου, *Η αποχώρηση της Ελλάδας*, 124-5.

<sup>18</sup> Πλατιάς, " Αμυντική Πολιτική" , 219.



δεν υπαγόταν σε νατοϊκή διοίκηση.<sup>19</sup> Όπως αναφέρει η Κωνσταντίνα Μπότσιου:

η εξέλιξη του ελληνο-τουρκικού προβλήματος από το συγκεκριμένο πεδίο του Κυπριακού και από ορισμένα θέματα που μέχρι το 1974 ανέκλυπταν περιοδικά (πχ. επιχειρησιακός έλεγχος Αιγαίου, μειονότητες) σε μια Λερναία Ύδρα ζητημάτων από τη δεκαετία του '70 και εντεύθεν, δημιούργησε μια ιδιαίτερα προβληματική βάση για την περαιτέρω εξέλιξη των σχέσεων μεταξύ Αθήνας και Άγκυρας. Θέματα θαλασσιών συνόρων (υφαλοκρηπίδα, χωρικά ύδατα και εναέριος χώρος), θέματα ασφαλείας (αποστρατικοποίηση των νησιών του Ανατολικού Αιγαίου, επιχειρησιακός έλεγχος Αιγαίου) και μειονοτήτων συμπλέχτηκαν τόσο στενά, που πολύ δύσκολα πλέον μια κρίση σε ένα δεδομένο πεδίο μπορούσε να αφήσει εντελώς ανεπηρέαστα τα υπόλοιπα.<sup>20</sup>

Η νέα αντίληψη ασφαλείας αποτυπώθηκε σε υπόμνημα του υπουργού Άμυνας Ευάγγελου Αβέρωφ προς τον πρωθυπουργό, τον Νοέμβριο του 1974. Ο Αβέρωφ διαπίστωνε ότι μετά τις πρόσφατες εξελίξεις, η Ελλάδα όφειλε να εστιάσει στην αντιμετώπιση της τουρκικής απειλής, προκρίνοντας την ανάπτυξη της ελληνικής αποτρεπτικής ισχύος. Ταυτόχρονα όμως, θεωρούσε πως η «πάγια» γεωπολιτική απειλή για τη χώρα εκδηλωνόταν από Βορρά και μόνο η διατήρηση των δεσμών με το ΝΑΤΟ την καθιστούσε ανενεργή και επέτρεπε την επικέντρωση στην τουρκική απειλή.<sup>21</sup> Η νέα πολιτική ασφαλείας θα βασιστεί στη σύζευξη μεταξύ εσωτερικής και εξωτερικής εξισορρόπησης, με έμφαση στην αποτροπή, σε αντίθεση με το πρόσφατο παρελθόν και την πλήρη σχεδόν εναπόθεση της

<sup>19</sup> Stergios Tsilikas, *Greek Military Strategy: The Doctrine of Deterrence and Its Implications on Greek-Turkish Relations*, (Master's Thesis, Naval Postgraduate School Monterey California, 2001), 19. Athanasios Platias, "Greek Deterrence Strategy" στο Aldo Chircop-Andre Gerolymatos-John O. Iatrides (eds) *The Aegean Sea after the Cold War: Security and Law of the Sea Issues*, (New York: St. Martin's Press, 2000), 61-86. Τσιτσοπουλος & Βερέμης, "Ελληνοτουρκικές Αμυντικές Σχέσεις", 195-6.

<sup>20</sup> Κωνσταντίνα Ε. Μπότσιου, "Οι Ελληνο-τουρκικές Σχέσεις 1974-2000. Ιστορική Αναδρομή", στο Π. Καζάκος-Π. Λιαργκόβας-Ν. Μαριάς-Κ. Μπότσιου-Κ. Πολυχρονάκη (επιμ.) *Η Ελλάδα και το Ευρωπαϊκό Μέλλον της Τουρκίας*, (Αθήνα: Ι. Σιδέρης, 2001), 133-213.

<sup>21</sup> Ριζάς, *Ελληνοτουρκικές Σχέσεις*, 104-5. Rizas, "Managing Conflict", 371.





αμυντικής ετοιμότητας στη νατοϊκή ομπρέλα, καθώς «η ενδοσυμμαχική απειλή απαξίωσε το πλαίσιο εξωτερικής εξισορρόπησης», καθιστώντας την εσωτερική εξισορρόπηση το κύριο μέσο για την εξασφάλιση της εθνικής κυριαρχίας.<sup>22</sup>

Η ελληνική κυβέρνηση θα επιλέξει να ενδυναμώσει τους δεσμούς της με την ΕΟΚ, ως αντιστάθμισμα στην απόλυτη εξάρτησή της από τις ΗΠΑ, υποβάλλοντας επίσημα αίτημα για ένταξη στην Κοινότητα και θα επιδιώξει, την κατάλληλη στιγμή, την επαναδιαπραγμάτευση του ρόλου της στο εσωτερικό της Βορειοατλαντικής Συμμαχίας, αναγνωρίζοντας τόσο τη σημασία της αμερικανικής διαμεσολάβησης στο ελληνοτουρκικό μέτωπο, όσο και την ανάγκη εξασφάλισης των βορείων συνόρων, τα οποία λόγω της αναδιάταξης των ελληνικών στρατιωτικών δυνάμεων καθίσταντο πιο ευάλωτα.<sup>23</sup>

Στόχος για την αποτελεσματική αποτροπή ήταν η απόκτηση στρατιωτικού πλεονεκτήματος ή έστω, η διατήρηση επαρκούς ισορροπίας της ισχύος, ώστε να θεωρείται πειστική η δυνατότητα πρόκλησης μεγάλης βλάβης στον αντίπαλο, μέσω της απόκτησης σύγχρονων οπλικών συστημάτων και καταρτισμένου ανθρώπινου δυναμικού, καθώς δεδομένης της πληθυσμιακής ανισορροπίας, η Ελλάδα όφειλε να εξισορροπήσει την απειλή με ποιοτικά και όχι ποσοτικά μέσα.<sup>24</sup> Οι ένοπλες δυνάμεις υιοθέτησαν το δόγμα της «προωθημένης στρατηγικής με ευέλικτη ανταπόδοση σε κάθε πιθανή εισβολή», λαμβάνοντας υπ' όψιν τις δυνατότητες της χώρας και τις περιστάσεις.<sup>25</sup> Την εξισορρόπηση της τουρκικής απειλής διευκόλυνε η

---

<sup>22</sup>Rizas, "Atlanticism and Europeanism", 56. Υφαντής, "Ελληνοαμερικανικές Σχέσεις", 531-32.

<sup>23</sup> Sotiris Rizas, "Managing a Conflict between Allies: United States Policy towards Greece and Turkey in Relation to the Aegean Dispute, 1974-76", *Cold War History*, Vol. 9, No. 3, (August 2009), 367-387.

<sup>24</sup> Stelios Alifantis & Christos Kollias, "Greece", στο Ravinder Pal Singh (ed.) *Arms Procurement Decision Making Vol II: Chile, Greece, Malaysia, Poland, South Africa and Taiwan*, (SIPRI, Oxford: Oxford University Press, 2000), 39-66. Christos G. Kollias, "Greece and Turkey: The Case Study of an Arms Race from the Greek Perspective", *Σπουδαί*, Τόμος 41, Τεύχος 1<sup>ο</sup>, (1991), 64-81. Tsilikas, *Greek Military Strategy*, 22.

<sup>25</sup> Vassilios Damiras, "Greece Defense Policy 1974-1981: An Era of Great Dilemmas", Research Institute for European and American Studies, 15 April 2011,



επιβολή εμπάργκο στις προμήθειες εξοπλισμών στην Τουρκία από το αμερικανικό Κογκρέσο, συνεπεία της χρήσης νατοϊκών εξοπλισμών κατά την εισβολή στην Κύπρο, το οποίο, παρά τη διαφωνία της αμερικανικής κυβέρνησης, διήρκεσε από το 1975 ως το 1978, καθυστερώντας τον εκσυγχρονισμό των τουρκικών ενόπλων δυνάμεων.<sup>26</sup>

Η εφαρμογή του νέου δόγματος ενσωματώθηκε σε μία στρατηγική τεσσάρων σημείων. Πρώτον, το κύριο μέρος των ενόπλων δυνάμεων ανέλαβε την κάλυψη της Θράκης και του Αιγαίου. Ο νέος στρατηγικός σχεδιασμός έπρεπε να λαμβάνει υπ' όψιν τις γεωγραφικές διαστάσεις των ελληνοτουρκικών συνόρων, που δεν δίνουν τη δυνατότητα ταχείας συγκέντρωσης δυνάμεων στο σημείο και μετακίνησής τους σε άλλο γρήγορα, εξαιτίας της ανεπάρκειας σε οδικά και σιδηροδρομικά συστήματα, της απόστασης των χερσαίων συνόρων με την Τουρκία από τα κύρια στρατηγικά κέντρα της χώρας, της μεγάλης ακτογραμμής και της δυσκολίας αεροπορικής αμυντικής κάλυψης των νησιών.<sup>27</sup> Εκτός της μετακίνησης δυνάμεων από τα ελληνοβουλγαρικά στα ελληνοτουρκικά σύνορα στη Θράκη, επανασυστήθηκε το Δ' Σώμα Στρατού για τη φύλαξη των ελληνοτουρκικών συνόρων, ενισχύθηκαν οι ειδικές δυνάμεις, οι οποίες τέθηκαν υπό εθνική διοίκηση, με την αναλογία τους προς τις λοιπές εθνικές δυνάμεις να είναι, μετά το 1974, η μεγαλύτερη από όλες τις χώρες του NATO και αναβαθμίστηκε η Ανωτάτη Στρατιωτική Διοίκηση Εσωτερικού και Νήσων (ΑΣΔΕΝ), η οποία επίσης δεν υπόκειτο σε νατοϊκή εποπτεία.<sup>28</sup> Δεύτερον, τα τάγματα εθνοφρουράς αναδιοργανώθηκαν με σκοπό την αμυντική κάλυψη ζωτικών σημείων, ενώ αναθεωρήθηκε η Πολιτική Σχεδίαση Εκτάκτου Ανάγκης. Τρίτον, η αεροπορία ενδυναμώθηκε προκειμένου να προσφέρει αεροπορική κάλυψη και να δύναται να προβεί σε αναχαιτίσεις και σε χτυπήματα εντός της τουρκικής επικράτειας, σε

---

<http://www.rieas.gr/researchareas/editorial/1459-greece-defense-policy-1974-1981-an-era-of-great-dilemmas>, τελευταία επίσκεψη 18-04-2017.

<sup>26</sup> Ριζάς, *Ελληνοτουρκικές σχέσεις*, 114.

<sup>27</sup> Platias, "Deterrence", 70.

<sup>28</sup> Πλατιάς, " Αμυντική Πολιτική", 221. Panayotis J. Tsakonas, *The Incomplete Breakthrough in Greek-Turkish Relations, Grasping Greece's Socialization Strategy*, (London: Palgrave Macmillan, 2010), 33.



βάρος στόχων στρατιωτικού και οικονομικού ενδιαφέροντος. Τέλος, το ναυτικό ενισχύθηκε ώστε να αποτελεί ανασχετικό παράγοντα, έχοντας τη δυνατότητα να πλήξει τα τουρκικά παράλια.<sup>29</sup>

Ιδιαίτερα η αναβάθμιση των δυνατοτήτων της αεροπορίας και του ναυτικού καθίστατο ζωτικής σημασίας για την επιτυχή αποτροπή της Τουρκίας σε περίπτωση που το θέατρο του πολέμου ήταν το Αιγαίο, καθώς έως τότε ήταν υποβαθμισμένα λόγω της εστίασης στη διατήρηση της εσωτερικής σταθερότητας και της προτεραιότητας του πεζικού για την ασφαλή φύλαξη των βορείων συνόρων, με αποτέλεσμα η χώρα να εξαρτάται από τις νατοϊκές βάσεις για αεροναυτική κάλυψη. Ο πρωθυπουργός έθεσε ως στόχο την ενδυνάμωσή τους ώστε να ανταποκρίνονται στις εθνικές αμυντικές ανάγκες,<sup>30</sup> γεγονός που αποτυπώθηκε στην αλλαγή της κατανομής κονδυλίων ανάμεσα στα τρία σώματα. Σε αυτό το πλαίσιο, η Ελλάδα υλοποίησε ένα σημαντικό εξοπλιστικό πρόγραμμα, με την προμήθεια μαχητικών δεύτερης γενιάς, ενισχύοντας τον διαθέσιμο στόλο, το οποίο σε συνδυασμό με την περιορισμένη προμήθεια από την πλευρά της Τουρκίας είχε ως αποτέλεσμα στα τέλη της δεκαετίας την επίτευξη ισορροπίας στον αέρα.<sup>31</sup> Η προμήθεια αεροσκαφών συνοδεύτηκε από την κατασκευή νέων αεροδρομίων σε Χρυσούπολη/Καβάλα, Λήμνο, Σκύρο και Σαντορίνη, τα οποία βρίσκονται σε κυκλική διάταξη με τα παλαιότερα (Λάρισα, Τανάγρα, Ηράκλειο), προσφέροντας τον πλήρη έλεγχο του Αιγαίου στην ελληνική αεροπορία. Ταυτόχρονα, ο εκσυγχρονισμός του ναυτικού με υποβρύχια, φρεγάτες και ταχύπλοα περιπολικά εξοπλισμένα με κατευθυνόμενα βλήματα αύξησε τις επιχειρησιακές του δυνατότητες.<sup>32</sup> Ήδη στις αρχές του 1975 η συνεχής ροή νέου υλικού, χάρη και στην μεγάλη αύξηση του διαθέσιμου προϋπολογισμού,

<sup>29</sup> Damiras, *Greece Defense Policy*.

<sup>30</sup> Jon V. Kofas, *Under the Eagle's Claw: Exceptionalism in Postwar US-Greek Relations*, (Westport: Praeger Publishers, 2003), σελ. 140.

<sup>31</sup> Tsilikas, *Greek Military Strategy*, 22. Γενικό Επιτελείο Αεροπορίας, "Η Δεύτερη Γενιά Αεριοθούμενων (1974-1987)" <https://www.haf.gr/history/haf-history/1974-1987/> τελευταία επίσκεψη 18-04-2017.

<sup>32</sup> Τσιτισοπουλος & Βερέμης, "Ελληνοτουρκικές Αμυντικές Σχέσεις", 195-6.



ενίσχυσε σημαντικά την αμυντική ικανότητα στη Θράκη και στα νησιά, σύμφωνα με τους στρατιωτικούς επιτελείς.<sup>33</sup>

Την άμεση ενίσχυση της οχύρωσης των νησιών, που ακολούθησε την τουρκική εισβολή στην Κύπρο, διαδέχθηκε η συστηματική προαγωγή της αμυντικής ικανότητάς τους. Το κύριο βάρος της αμυντικής ενίσχυσης των νησιών εστίασε σε Λήμνο, Λέσβο, Χίο, Σάμο, Κω και Ρόδο, με παράλληλη ανάπτυξη μονάδων παρακολούθησης σε μικρότερα νησιά. Τα νησιά ενισχύθηκαν περαιτέρω στις αρχές του 1975 με την αποστολή ταγμάτων πεζικού, αλλά και με τη μετακίνηση μαχητικών αεροσκαφών στη Λήμνο, σηματοδοτώντας την πρώτη περίπτωση όπου η πολεμική αεροπορία είχε ως βάση κάποιο από τα νησιά.<sup>34</sup>

Προκειμένου να μειωθεί περαιτέρω η τρωτότητα της χώρας υιοθετήθηκε η επιλογή προμήθειας υλικών από πολλούς προμηθευτές.<sup>35</sup> Εκτός από τη Γαλλία, η οποία είχε συνάψει συμφωνίες με την Ελλάδα ήδη κατά τη διάρκεια της δικτατορίας και προς την οποία προσέβλεπε η κυβέρνηση για ενίσχυση της αμυντικής συνεργασίας, καθώς και η πρώτη είχε αποχωρήσει από το στρατιωτικό σκέλος του ΝΑΤΟ, υπεγράφησαν συμφωνίες προμήθειας νέων ή μεταχειρισμένων εξοπλισμών από Γερμανία, Βρετανία, Ιταλία, Καναδά και Ιράν, με σκοπό την άμεση ενίσχυση της αμυντικής θωράκισης της χώρας, με τις ΗΠΑ πάντως να παραμένουν ο κύριος προμηθευτής υλικού.<sup>36</sup>

---

<sup>33</sup> Defense Intelligence Agency Intelligence Appraisal Washington 5 February 1975, Ford Library, National Security Adviser, NSC Staff for Europe, Canada, and Ocean Affairs: Convenience Files, 1974–1977, Box 9, Greece, Greece 1975 1, NSC. Secret Laurie Van Hook (ed) *Greece, Cyprus Turkey 1973-1976, Foreign Relations of the United States 1969-1976 Vol XXX*, (Washington: United States Government Printing Office, 2007), 126-130.

<sup>34</sup> Denis A. Clift of the National Security Council Staff Memorandum to Secretary of State Kissinger, Washington 10 April 1975, Ford Library, National Security Adviser, Presidential Country Files for Middle East and South Asia, 1974–1977, Box 10, Greece 3. Secret Laurie Van Hook (ed) *Greece, Cyprus Turkey 1973-1976, Foreign Relations of the United States 1969-1976 Vol XXX*, (Washington: United States Government Printing Office, 2007), 149.

<sup>35</sup> Πλατιάς, “ Αμυντική Πολιτική”, 220-21.

<sup>36</sup> SIPRI Arms Transfers Database, “Transfers of major conventional weapons: sorted by recipient. Deals with deliveries or orders made for year range 1974 to 1980” <https://www.sipri.org/>, τελευταία επίσκεψη 29-03-2017.



Τέλος, προκρίθηκε η ανάπτυξη της εγχώριας αμυντικής βιομηχανίας με στόχο την απόκτηση τεχνογνωσίας, την προώθηση συμφωνιών συμπαραγωγής εξοπλισμών και κυρίως την δυνατότητα κάλυψης μέρους των αναγκών σε πυρομαχικά και ανταλλακτικά, καθώς σε περίπτωση σύγκρουσης θα μειωνόταν ο ρυθμός παράδοσης εξοπλισμών.<sup>37</sup>

Η αλλαγή των αμυντικών προτεραιοτήτων είχε ως αποτέλεσμα την μεγάλη αύξηση των αμυντικών δαπανών. Έτσι μεταξύ 1974 και 1975 οι αμυντικές δαπάνες αυξήθηκαν κατά 69% και το 1978 είχαν σχεδόν διπλασιαστεί. Σαν ποσοστό επί του ΑΕΠ αυξήθηκαν από 4.1% το 1973 σε 7% το 1977, ποσοστό που θα διατηρηθεί σταθερά πάνω από 6% για τα επόμενα χρόνια, καθιστώντας την Ελλάδα τη χώρα με το υψηλότερο ποσοστό αμυντικών δαπανών επί του ΑΕΠ σε σχέση με τις υπόλοιπες χώρες-μέλη του ΝΑΤΟ, αλλά και αυτή που απασχολούσε το μεγαλύτερο ποσοστό σε έμπυχο δυναμικό για την άμυνά της.<sup>38</sup>

Στην αναδιάταξη των δυνάμεων βοήθησε και το κλίμα ύφεσης που διαμορφώθηκε μεταξύ των δύο συνασπισμών στο πρώτο μισό της δεκαετίας του 1970, με αποκορύφωμα τη Διάσκεψη για την Ασφάλεια και τη Συνεργασία στην Ευρώπη, που έλαβε χώρα το 1975 στο Ελσίνκι και επικύρωσε το απαραβίαστο των συνόρων στην Ευρώπη. Η κυβέρνηση επέλεξε να προωθήσει μια ενεργητική βαλκανική πολιτική με στόχο τη βελτίωση των σχέσεων με τους βόρειους γείτονες και κυρίως με τη Βουλγαρία, η οποία αποτελούσε κατά το παρελθόν την μεγαλύτερη πηγή ανησυχίας. Η διαβεβαίωση της βουλγαρικής κυβέρνησης για την σταθερότητα των συνόρων και την μη επιθυμία εκμετάλλευσης των ελληνοτουρκικών διαφορών, διευκόλυνε την επικέντρωση της ελληνικής άμυνας προς Ανατολάς, καθώς στόχος της κυβέρνησης δεν ήταν η αναζήτηση συμμάχων στα Βαλκάνια εναντίον της Τουρκίας, αλλά η αποφυγή εντάσεων από Βορρά σε περίπτωση ελληνοτουρκικής σύγκρουσης.<sup>39</sup> Η παροδική

<sup>37</sup> Christos G. Kollias, "The Economic Effects of Indigenous Arms Production in Greece", *Σπουδαί*, Τόμος 42, Τεύχος 2<sup>ο</sup>, (1992), 155-167. Alifantis & Kollias, "Greece", 58.

<sup>38</sup> Tsilikas, *Greek Military Strategy*, 22-23. Alifantis & Kollias, "Greece", 44.

<sup>39</sup> Σπυρίδων Σφέτας, "Η Βαλκανική Περιοδεία του Καραμανλή (Μάιος-Ιούλιος 1975): Προάγγελος της Βαλκανικής Συνδιάσκεψης της Αθήνας (Φεβρουάριος 1976)", στο Σβολόπουλος κ.α., *Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής στον Εικοστό Αιώνα*, 413-28.



βελτίωση των σχέσεων με τις βαλκανικές χώρες δεν εξάλειψε τους φόβους για πιθανή σύγκρουση, αφενός εξαιτίας της καχυποψίας που υπήρχε ανάμεσα στις δύο πλευρές, αφετέρου δε εξαιτίας της επιδείνωσης των σχέσεων μεταξύ των συνασπισμών στο δεύτερο μισό της δεκαετίας.

Παρά την εστίαση στην εσωτερική εξισορρόπηση, η επιλογή του Καραμανλή να υποβάλλει αίτηση για πλήρη ένταξη της χώρας στην ΕΟΚ συνδέθηκε και με την αναζήτηση, όχι μόνο της δημοκρατικής σταθερότητας και διατήρησης του δυτικού προσανατολισμού, αλλά και εναλλακτικού «παρόχου ασφαλείας» απέναντι στην τουρκική αναθεωρητικότητα.<sup>40</sup> Κατά τον Τσάκωνα «η συμμετοχή της Ελλάδας στην ΕΟΚ, αν και είχε κυρίως οικονομικά κίνητρα, στόχευε και στην ενδυνάμωση της διεθνούς θέσης της χώρας και ιδιαίτερα στην αποτρεπτική ικανότητα απέναντι στην Τουρκία».<sup>41</sup> Άλλωστε η συμμετοχή στην ΕΟΚ θεωρείτο πως θα συνέβαλε στην οικονομική ανάπτυξη και θα βελτίωνε έμμεσα την αίσθηση ασφαλείας, καθώς η οικονομική ζωτικότητα αποτελεί προαπαιτούμενο για την στρατιωτική ισχύ.

## Η Επανεισδοχή στο ΝΑΤΟ

Η απόφαση για απόσυρση της Ελλάδας από το στρατιωτικό σκέλος του ΝΑΤΟ έγινε γρήγορα αντιληπτό από την κυβέρνηση ότι δεν απέφερε τα προσδοκώμενα οφέλη, καθώς παρά τους προβληματισμούς στο εσωτερικό της Συμμαχίας για την απομόνωση

---

Ιωάννης Μπουρλογιάννης-Τσαγγαρίδης, “Η Βαλκανική Πολιτική του Κωνσταντίνου Καραμανλή: Το Παράδειγμα των Σχέσεων με τη Βουλγαρία 1974-1985”, στο ίδιο, 465-72. Thanos Veremis, “Greek Security Problems and Policies”, *The Adelphi Papers*, 22:179, (Winter 1982), 6-22.

<sup>40</sup> Spyros Economides, “Karamanlis and the Europeanisation of Greek Foreign Policy”, στο Σβολόπουλος κ.α. *Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής στον Εικοστό Αιώνα*, 163-76.

<sup>41</sup> Panayotis Tsakonas, “From “Perverse” to “Promising” Institutionalism?, NATO, EU and the Greek-Turkish Conflict”, στο Dimitris Bourantonis-Kostas Ifantis-Panayotis Tsakonas, *Multilateralism and Security Institutions in an Era of Globalization*, (Oxon: Routledge, 2008), 223-51. βλ. επίσης: Kostas Ifantis, ‘State Interests, External Dependency Trajectories and the European Union: Greece’, in Jurgen Elvert & Wolfram Kaiser (eds), *European Union Enlargement: A Comparative History*, (London: Routledge, 2004), 70-92.



της Τουρκίας, τη δημιουργία κενού στο νοτιοανατολικό άκρο σε επίπεδο συντονισμού δυνάμεων και ροής πληροφοριών και κυρίως την εικόνα αποσύνθεσης της Συμμαχίας, που θα ωφελούσε το Σύμφωνο της Βαρσοβίας,<sup>42</sup> εντούτοις δεν ασκήθηκε ιδιαίτερη πίεση προς την τουρκική πλευρά για διευθέτηση του Κυπριακού. Παρότι η ελληνική κοινή γνώμη τασσόταν υπέρ της ουδετερότητας της Ελλάδας, η κυβέρνηση αντιλαμβανόταν πως ούτε η αλλαγή του προσανατολισμού των διεθνών σχέσεων της χώρας, ούτε και η επιλογή των αδεσμεύτων θα ενίσχυαν τη θέση της, αλλά αντιθέτως θα οδηγούσαν στην απομόνωση και κυρίως θα πλήττονταν οι στρατιωτικές δυνατότητες για την αντιμετώπιση τόσο της τουρκικής απειλής, όσο και των βορείων γειτόνων.<sup>43</sup>

Η αναζήτηση εξισορρόπησης της πληγείσας αμερικανικής επιρροής μέσω της αίτησης ένταξης στην ΕΟΚ, και της σύναψης στενότερων αμυντικών δεσμών με τη Γαλλία, δεν μπορούσαν παρά να λειτουργήσουν ως συμπληρωματική στρατηγική εξασφάλιση και όχι ως εναλλακτική, αφενός λόγω της συμμετοχής των χωρών της ΕΟΚ στο ΝΑΤΟ και της εξάρτησής τους από την αμερικανική στρατιωτική ισχύ, αφετέρου δε λόγω της αδυναμίας της Γαλλίας να δεσμευτεί για κάτι παραπάνω από διπλωματική υποστήριξη και επιτάχυνση των παραδόσεων εξοπλισμών, σε περίπτωση ελληνοτουρκικής σύγκρουσης.<sup>44</sup> Επιπλέον, παρά την αύξηση του προϋπολογισμού για την άμυνα, η αμερικανική βοήθεια ήταν απαραίτητη για τη διατήρηση της στρατιωτικής ισορροπίας με την Τουρκία και τη συντήρηση του ήδη υπάρχοντος εξοπλισμού, ο οποίος ήταν κυρίως αμερικανικής προέλευσης, ενώ αναγνωριζόταν πως μόνο οι ΗΠΑ μπορούσαν να ασκήσουν ουσιαστική πίεση προς την Τουρκία.<sup>45</sup>

Η Τουρκία από την πλευρά της πίεζε για αναθεώρηση των υφιστάμενων ζωνών ελέγχου στο Αιγαίο και τον επαναπροσδιορισμό του FIR της Αθήνας, τα οποία επεδίωκε από το 1964 και προσπάθησε

<sup>42</sup> John O. Iatrides, "Challenging the Limitations of the Atlantic Community" στο Σβολόπουλος κ.α, *Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής στον Εικοστό Αιώνα*, 17-36.

<sup>43</sup> Chourchoulis & Kourkouvelas, "Greek Perceptions", 506.

<sup>44</sup> Rizas, "Managing", 372.

<sup>45</sup> Σωτήρης Ριζάς, "Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής και οι Ελληνοτουρκικές Σχέσεις», στο Σβολόπουλος κ.α, *Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής στον Εικοστό Αιώνα*, 315-30.



να εκμεταλλευτεί την ελληνική αποχώρηση και τη σημασία του αρχιπελάγους για τη Συμμαχία, προκειμένου να επιτύχει τους στόχους της.<sup>46</sup> Επιπλέον, με την πάροδο του χρόνου ενέτεινε την προσπάθειά της για ανατροπή κάθε ευνοϊκής για την Ελλάδα πρόβλεψης, κυρίως στο όργανο της Συμμαχίας που δεν υπήρχε ελληνική συμμετοχή, όπως η Επιτροπή Αμυντικής Σχεδίασης (Defense Planning Committee).<sup>47</sup>

Ο κίνδυνος απώλειας του επιχειρησιακού ελέγχου του Αιγαίου, για τον οποίο είχαν προειδοποιήσει αρμόδιοι επιτελείς, αποτέλεσε τον κύριο παράγοντα επίσπευσης της έναρξης των διαπραγματεύσεων της Ελλάδας με το ΝΑΤΟ.<sup>48</sup> Η ελληνική πλευρά προέκρινε τη σύναψη ειδικής σχέσης, η οποία θα της έδινε ευελιξία, διατηρώντας τον έλεγχο των ενόπλων δυνάμεων σε περίπτωση ειρήνης, αλλά σε καιρό πολέμου θα ετίθεντο υπό τη διοίκηση του Ανώτατου Διοικητή Συμμαχικών Δυνάμεων Ευρώπης (SACEUR), καθώς η ελληνική πλευρά δεν ήταν διατεθειμένη να επαναφέρει την πλειονότητα των στρατευμάτων της υπό την κοινή νατοϊκή άμυνα.<sup>49</sup>

Την ίδια περίοδο, η υπογραφή ανάμεσα σε ΗΠΑ και Τουρκία Συμφωνίας Άμυνας και Συνεργασίας, με την οποία χορηγούνταν στην Τουρκία στρατιωτική βοήθεια ύψους ενός δις δολαρίων για τέσσερα έτη (1976-1980) σε αντάλλαγμα για τη χρήση των βάσεων στο έδαφός της, ενέτεινε την ανησυχία για την ανατροπή της περιφερειακής και διμερούς ισορροπίας. Η ελληνική πλευρά, στο πλαίσιο της εν εξελίξει διαπραγμάτευσης για το καθεστώς των βάσεων στο ελληνικό έδαφος, άσκησε πιέσεις στις ΗΠΑ για παροχή εγγυήσεων ασφαλείας στο Αιγαίο απέναντι στην τουρκική επιθετικότητα και αιτήθηκε την παροχή βοήθειας αντίστοιχη της τουρκικής. Αν και οι ΗΠΑ αρνήθηκαν να δεσμευτούν ρητά για την υποστήριξη της Ελλάδας σε περίπτωση επεισοδίου μεταξύ των δύο χωρών, η Ελλάδα εξασφάλισε την παροχή βοήθειας ύψους 700 εκατομμυρίων δολαρίων για το ίδιο διάστημα, διαμορφώνοντας έτσι

<sup>46</sup> Τσιτσοπουλος & Βερέμης, "Ελληνοτουρκικές Αμυντικές Σχέσεις", 198.

<sup>47</sup> Αρχιμανδρίτου-Οικονόμου, *Η Αποχώρηση της Ελλάδας*, 164.

<sup>48</sup> Στο ίδιο, *Η Αποχώρηση της Ελλάδας*, 163.

<sup>49</sup> Χρήστος Ζ. Σαζανίδης, *Ελλάδα, Τουρκία, ΝΑΤΟ και ο Εναέριος Χώρος του Αιγαίου 1974-1986: Τα Ζητήματα του FIR και του Εναέριου Επιχειρησιακού Χώρου στο Αιγαίο*, (Θεσσαλονίκη: Μαϊάνδρος, 1987), 75. Rizas, "Managing", 377.





μία αναλογία βοήθειας προς τις δύο χώρες 7:10, η οποία θα διατηρηθεί και τα επόμενα χρόνια, παρότι για τις ΗΠΑ, η Τουρκία κατείχε σημαντικότερη θέση στη γεωπολιτική σκακιέρα.<sup>50</sup>

Τα όρια της μαξιμαλιστικής θέσης για την επίτευξη ειδικής σχέσης με το ΝΑΤΟ θα διαφανούν το 1978 με την άρση του εμπάργκο προς την Τουρκία, οδηγώντας πλέον την Ελλάδα στην αναθεώρηση της στάσης της και στην επιλογή της πλήρους επανένταξης.<sup>51</sup> Τα σχέδια που κατατέθηκαν έκτοτε από τους επικεφαλής των συμμαχικών δυνάμεων στην Ευρώπη, αρχικά τον στρατηγό Alexander Haig και εν συνεχεία τον στρατηγό Bernard Rogers συνάντησαν, ανάλογα με τις πρόνοιές τους, την απόρριψη, είτε της ελληνικής, είτε της τουρκικής πλευράς, καθώς η Τουρκία εκμεταλλεζόμενη το δικαίωμα αρνησικυρίας που διέθετε, εμπόδιζε την επιστροφή στο *status quo ante*, όσον αφορά τις ζώνες επιχειρησιακού ελέγχου στο Αιγαίο, διεκδικώντας, όπως αναφέρθηκε, μέσω της άσκησης των υποχρεώσεων της εντός της Συμμαχίας, την αναθεώρηση των υφιστάμενων προβλέψεων. Για την Ελλάδα, η μεταβολή των ορίων ελέγχου στο Αιγαίο δεν ετίθετο υπό διαπραγματεύση, ενώ στη συμφωνία έπρεπε να περιλαμβάνεται η δημιουργία νέων συμμαχικών στρατηγείων στη Λάρισα,<sup>52</sup> καθώς οι σχέσεις των δύο χωρών δεν επέτρεπαν τη συνεργασία.<sup>53</sup>

Τελικά, η Ελλάδα επανήλθε στο στρατιωτικό σκέλος του ΝΑΤΟ το 1980 με βάση το σχέδιο Rogers, το οποίο με τη «δημιουργική του ασάφεια», διευκόλυνε τον συμβιβασμό των δύο μερών, παραπέμποντας την επίλυση του ζητήματος του επιχειρησιακού ελέγχου σε διαπραγματεύσεις μεταξύ τους, μετά την ελληνική επανένταξη.<sup>54</sup> Την αποδοχή του σχεδίου Rogers διευκόλυνε αφενός η πραξικοπηματική ανάληψη της εξουσίας στην Τουρκία από τον στρατηγό Kenan Evren, ο οποίος ως αρχηγός του τουρκικού Γενικού Επιτελείου είχε αποδεχθεί να προηγηθεί η επανένταξη της Ελλάδας

<sup>50</sup> Ronald Meinardus, "Third Party Involvement in Greek-Turkish Disputes" στο Dimitris Konstas(ed), *Greek Turkish Conflict in the 1990s: Domestic and Eternal Influences*, (London: Palgrave Macmillan, 1991), 157-63. Rizas, "Managing", 375-78.

<sup>51</sup> Chourchoulis & Kourkouvelas, "Greek Perceptions", 507.

<sup>52</sup> Υφαντής, "Τέλος Εποχής", 533.

<sup>53</sup> Τσιτσοπουλος & Βερέμης, "Ελληνοτουρκικές Αμυντικές Σχέσεις", 200

<sup>54</sup> Rizas, "Atlanticism", 63.



του καθορισμού των ορίων επιχειρησιακού ελέγχου στο Αιγαίο,<sup>55</sup> αφετέρου δε η επιθυμία του νέου Έλληνα πρωθυπουργού Γεωργίου Ράλλη να αποκαταστήσει πλήρως τις σχέσεις με το NATO πριν την επίσημη είσοδο της χώρας στην ΕΟΚ, στις αρχές του 1981.<sup>56</sup>

Σημαντικό ρόλο στην επιλογή της Ελλάδας να επανενταχθεί πλήρως στη Συμμαχία έπαιξαν οι διαπραγματεύσεις για την ένταξη της στην ΕΟΚ. Ο Καραμανλής, θέτοντας τη συμμετοχή στην Κοινότητα ως κύρια προτεραιότητα της κυβέρνησής του, προέκρινε τη διπλωματική επίλυση των διαφορών με την Τουρκία από τη στρατιωτική σύγκρουση, πιστεύοντας πως «η ευρωπαϊκή εξέλιξη της χώρας θα συνέβαλε στην έξωθεν εμπέδωση της εθνικής ασφάλειας».<sup>57</sup> Η επίδειξη πνεύματος συνεννόησης και διαλλακτικότητας αποσκοπούσε στον κατευνασμό του προβληματισμού που υπήρχε εντός της Κοινότητας να κληρονομήσει την ελληνοτουρκική σύγκρουση, λαμβάνοντας υπ' όψιν τις προειδοποιήσεις πως αυτή μπορούσε να εκτροχιάσει τις διαπραγματεύσεις, καθώς η Ευρωπαϊκή Επιτροπή πρότεινε μία προενταξιακή περίοδο, η οποία θα επέτρεπε τη διευθέτηση των ζητημάτων ανάμεσα στις δύο χώρες.<sup>58</sup> Ιδιαίτερα για τη γερμανική πολιτική ηγεσία, η επιστροφή της Ελλάδας στο στρατιωτικό σκέλος του NATO και η αποκατάσταση των σχέσεων με τις ΗΠΑ συνδέονταν με τις διαπραγματεύσεις για την ένταξη στην ΕΟΚ, καθώς οι δύο οργανισμοί λειτουργούσαν συμπληρωματικά.<sup>59</sup>

Τέλος, στην ελληνική απόφαση πρέπει να προσμετρηθούν οι αλλαγές που είχαν λάβει χώρα στο διεθνές περιβάλλον σε σχέση με το 1974. Την ύφεση μεταξύ των δύο συνασπισμών και το πνεύμα του Ελσίνκι διαδέχθηκε η επιστροφή στην ψυχροπολεμική αντιπαράθεση. Η εγκατάσταση των νέων πυρηνικών πυραύλων μέσου βεληνεκούς SS-20 από τη Σοβιετική Ένωση στις ευρωπαϊκές περιοχές της,

<sup>55</sup> Σαζανίδης, *Ελλάδα, Τουρκία, NATO*, 77.

<sup>56</sup> David Fouquet, "Greece's Return to NATO Doesn't End Turkish Feud", *The Christian Science Monitor*, 23 October 1980, [The Christian Science Monitor <http://www.csmonitor.com/1980/1023/102341.html>](http://www.csmonitor.com/1980/1023/102341.html), τελευταία επίσκεψη 17-04-2017.

<sup>57</sup> Μπότσιου, "Ελληνοτουρκικές Σχέσεις", 149.

<sup>58</sup> Bahar Rumelili, "The European's Union Impact on the Greek-Turkish Conflict", *Working Papers Series in EU Border Conflict Studies*, No. 6 (January 2004), 1-31. Tsakonas, *The Incomplete Breakthrough*, 42.

<sup>59</sup> Rizas, "Atlanticism", 55.



προσέφερε στην ΕΣΣΔ πλεονέκτημα στα πυρηνικά όπλα θεάτρου, αναζωπυρώνοντας τους φόβους στη Δυτική Ευρώπη για την αμερικανική δέσμευση σε περίπτωση επίθεσης και πιέζοντας για επανεξέταση της αποτρεπτικής στρατηγικής του ΝΑΤΟ, η οποία κατέληξε στην υιοθέτηση της «διπλής απόφασης».<sup>60</sup> Ταυτόχρονα η σοβιετική εισβολή στο Αφγανιστάν το 1979, σε συνδυασμό με την ισλαμική επανάσταση στο Ιράν, που στέρησε από τις ΗΠΑ ένα σημαντικό σύμμαχο για την ανάσχεση της ΕΣΣΔ από τη Μέση Ανατολή, αναβάθμισαν το ρόλο της Τουρκίας στο πλαίσιο του δόγματος Κάρτερ.<sup>61</sup> Συνεπεία αυτών επανέκαμπε για την Ελλάδα ο «από Βορρά» κίνδυνος. Σε συνθήκες έντασης του ανταγωνισμού ανάμεσα στα δύο στρατόπεδα καθίσταντο ιδιαίτερα περιορισμένα τα περιθώρια της βαλκανικής πολιτικής του Καραμανλή, η οποία, εκτός από το ότι ήταν απόρροια της ευρύτερης πολιτικής ύφεσης, δεν κατόρθωσε να αποφέρει κάτι περισσότερο από την υπογραφή συμφωνιών σε πεδία χαμηλής πολιτικής. Ο θάνατος του Τίτο (1980) αναζωπύρωσε την ανησυχία για τη μελλοντική κατεύθυνση της Γιουγκοσλαβίας.<sup>62</sup> Παρότι για την Ελλάδα η Τουρκία παρέμεινε η βασική απειλή για την εθνική ασφάλεια, η αύξηση της έντασης με τη Σοβιετική Ένωση καθιστούσε σημαντικό στα μάτια των υπόλοιπων συμμάχων την εκπομπή του μηνύματος προς τον ανατολικό συνασπισμό πως η Δυτική Συμμαχία παραμένει αρραγής, ενώ σε περίπτωση σύγκρουσης υφίστατο ο κίνδυνος η Τουρκία να εκμεταλλευτεί την ελληνική απουσία, προκειμένου να μονοπωλήσει

---

<sup>60</sup>Η διπλή απόφαση αφορούσε την εγκατάσταση νέων πυραύλων μέσου βεληνεκούς Pershing II και Cruise στη Δυτική Ευρώπη και ταυτόχρονα την υποστήριξη διαπραγματεύσεων μεταξύ ΝΑΤΟ και ΕΣΣΔ για το ζήτημα των πυραύλων μέσου βεληνεκούς. Σχετικά βλ.: Γιάννης Γ. Βαληνάκης-Κωνσταντίνος Ε. Μπότσιου, *Διεθνείς Σχέσεις και Στρατηγική στην Πυρηνική Εποχή*, (Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής 2000), 227-242. Ευάνθης Χατζηβασιλείου, *Εισαγωγή στην Ιστορία του Μεταπολεμικού Κόσμου*, (Αθήνα: Πατάκης, 2001), 287-91.

<sup>61</sup> Kofas, *Eagle's Claw*, 172-179. Rizas, "Atlanticism", 63. Chicago Tribune. "Greece returns to NATO". 17 October 1980. <http://archives.chicagotribune.com/1980/10/27/page/54/article/if-anti-ads-worked-on-cigaretts-why-not-on-alcohol>. Τελευταία επίσκεψη 17-04-2017. Για την αναβάθμιση του ρόλου της Τουρκίας βλ.: Εκάβη Αθανασοπούλου, *Σύμμαχοι αλλά όχι Φίλοι, ΗΠΑ-Τουρκία, 1979-2000*, (Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο, 2013), 23-60.

<sup>62</sup> Boll "Greek Foreign Policy", 79-80.



τη νατοϊκή παρουσία στο Αιγαίο και να καταστήσει τετελεσμένες τις αλλαγές στις ζώνες επιχειρησιακού ελέγχου.

### Επίλογος-Συμπεράσματα

Το 1974 αποτελεί καμπή για την ελληνική αμυντική στρατηγική, καθώς η τουρκική επιθετικότητα σε Κύπρο και Αιγαίο ωθεί στην αναπροσαρμογή του μεταπολεμικού δόγματος. Έκτοτε, η αποτροπή του «εξ Ανατολών» κινδύνου καθίσταται το κύριο ζήτημα στη χάραξη της εθνικής πολιτικής ασφαλείας, χωρίς όμως έως το τέλος του Ψυχρού Πολέμου να εκλείψει η ανησυχία για την πιθανότητα επίθεσης από Βορρά. Η άρνηση του NATO να παρέμβει στη διαμάχη μεταξύ δύο μελών του, θα στρέψει την Ελλάδα στην επιλογή της εσωτερικής εξισορρόπησης για την αντιμετώπιση της τουρκικής απειλής, προβαίνοντας στη ανάπτυξη ικανής αυτόνομης αποτρεπτικής ισχύος, με την κατακόρυφη αύξηση του διαθέσιμου προϋπολογισμού για την άμυνα.

Η απόφαση του Καραμανλή να αποσύρει την Ελλάδα από το στρατιωτικό σκέλος του NATO επάρθη, κυρίως, για να ελεγχθεί το κύμα αντιαμερικανισμού και αντιδυτικισμού που αναπτυσσόταν στη χώρα, αλλά και λόγω της πεποίθησης πως θα αποτελούσε αποτελεσματικό μέσο πίεσης προς τις σύμμαχες χώρες, προκειμένου να μεσολαβήσουν για διευθέτηση της ελληνοτουρκικής κρίσης και του Κυπριακού. Εξαιρώντας τη συναισθηματική ικανοποίηση της κοινής γνώμης, η απόφαση μάλλον έβλαψε τα ελληνικά συμφέροντα, καθώς υπήρχαν εναλλακτικές επιλογές που θα έθιγαν περισσότερο τα νατοϊκά και αμερικανικά συμφέροντα και θα απέφεραν καλύτερα αποτελέσματα.<sup>63</sup> Ειδικότερα, η Αθήνα μπορούσε να αποσύρει μέρος των ελληνικών στρατιωτικών δυνάμεων από το NATO, προκειμένου να χρησιμοποιηθεί ως εθνική δύναμη κατά της Άγκυρας<sup>64</sup> ή να αναστείλει τη λειτουργία των βάσεων στην Ελλάδα, όπως έπραξε η Τουρκία μετά την επιβολή του εμπάργκο από το αμερικανικό Κογκρέσο.<sup>65</sup> Ο Βαληνάκης υποστηρίζει πως η Ελλάδα διέθετε εναλλακτικές επιλογές, κλιμακώνοντας από την απειλή πλήρους

---

<sup>63</sup> Αρχιμανδρίτου-Οικονόμου, *Η Αποχώρηση της Ελλάδας*, 271.

<sup>64</sup> Σαζανίδης, *Ελλάδα, Τουρκία, NATO*, 73.

<sup>65</sup> Τσιτσοπουλος & Βερέμης, "Ελληνοτουρκικές Αμυντικές Σχέσεις", 196.



αναθεώρησης της στάσης της Ελλάδας έναντι του ΝΑΤΟ, εάν η Συμμαχία δεν πίεζε την Άγκυρα για απομάκρυνση των κατοχικών στρατευμάτων εντός σύντομου χρονικού διαστήματος, έως την επανεξέταση του καθεστώτος παραμονής στο ΝΑΤΟ, όπου η κυβέρνηση θα πάγωνε μόνο ορισμένες δραστηριότητες της, όπως η παροχή πληροφοριών, αλλά θα εξακολουθούσε να συμμετέχει στην Επιτροπή Αμυντικού Σχεδιασμού, διατηρώντας το δικαίωμα βέτο με ταυτόχρονο περιορισμό ή διακοπή λειτουργίας μιας ή περισσότερων βάσεων. Για το Βύρωνα Θεοδωρόπουλο, η δήλωση αποχώρησης από το στρατιωτικό σκέλος του ΝΑΤΟ έπρεπε να αφορά τις επιχειρησιακές λειτουργίες των στρατηγείων, όχι όμως και αποχή από την παρακολούθηση ή τη συμμετοχή σε αποφάσεις στρατηγικής φύσεως.<sup>66</sup> Η Κωνσταντίνα Μπότσιου από την πλευρά της αναφέρει πως η αποχώρηση της Ελλάδας από το στρατιωτικό σκέλος του ΝΑΤΟ και η επαναδιαπραγμάτευση του καθεστώτος των βάσεων, ακόμα και αν δεν λαμβάνονταν εν θερμώ, μπορεί να καθίσταντο αναπόφευκτες εξαιτίας της ανάγκης διατήρησης των εσωτερικών πολιτικών ισορροπιών, καθώς η πολιτική ίσων αποστάσεων των Δυτικών όξυνε τον αντιαμερικανισμό και αντιδυτικισμό στην Ελλάδα, σε μια περίοδο που δεν μπορούσε να αγνοηθεί η λαϊκή ψήφος και το γενικό πολιτικό κλίμα στα θέματα εξωτερικής πολιτικής, ιδιαίτερα δε αν αυτό επηρέαζε την βασική πολιτική επιλογή του Καραμανλή να προωθήσει την ευρωπαϊκή πορεία της χώρας.<sup>67</sup>

Παρά την δυσαρέσκεια για τη στάση του ΝΑΤΟ και την άνοδο του αντιαμερικανισμού στην κοινή γνώμη, η ελληνική κυβέρνηση αντιλαμβανόταν εξ αρχής ότι ήταν απαραίτητη η διατήρηση των δεσμών με τη Συμμαχία, προκειμένου να εξασφαλιστεί η ασφάλεια της χώρας από Βορρά και διευκολύνοντας με τον τρόπο αυτό την αναδιάταξη των ελληνικών στρατιωτικών δυνάμεων προς Ανατολάς<sup>68</sup>. Η ανάπτυξη αυτόνομης αποτρεπτικής ισχύος δεν επαρκούσε για την αντιμετώπιση των εξωτερικών απειλών, ενώ η ένταξη στην ΕΟΚ, παρά την διάσταση ασφαλείας και την χαλάρωση των δεσμών με τις ΗΠΑ που προσέφερε, δεν μπορούσε να λειτουργήσει ως εναλλακτικός «πάροχος ασφαλείας», όπως κατέστη

<sup>66</sup> Αρχιμανδρίτου-Οικονόμου, *Η Αποχώρηση της Ελλάδας*, 271-73.

<sup>67</sup> Μπότσιου, "Ελληνοτουρκικές Σχέσεις", 152.



σαφές κατά τη διάρκεια των διαπραγματεύσεων. Επιπλέον, οι Έλληνες αρμόδιοι αντιλαμβάνονταν πως μόνο οι ΗΠΑ είχαν τη δυνατότητα και την επιθυμία αποτελεσματικής μεσολάβησης και συνεπώς η πλήρης διακοπή των σχέσεων με το ΝΑΤΟ και τις ΗΠΑ θα αφαιρούσε από την Ελλάδα ένα σημαντικό μοχλό πίεσης για τη διευθέτηση των ελληνοτουρκικών διαφορών. Η επανένταξη της χώρας στο στρατιωτικό σκέλος του ΝΑΤΟ δεν κατόρθωσε να επιλύσει τις διαφορές μεταξύ των δύο χωρών, οι οποίες και εξακολουθούν να δυναμιτίζουν τις διμερείς σχέσεις έως σήμερα. Παρ' όλα αυτά, η πλήρης επανένταξη κατέστη αναπόφευκτη, αφού η αναβίωση του ανταγωνισμού των δύο συνασπισμών, στα τέλη της δεκαετίας, μείωσε τα περιθώρια εμφάνισης αστάθειας και διαφωνιών εντός της Βορειοατλαντικής Συμμαχίας, καθώς για τις υπόλοιπες ευρωπαϊκές χώρες προείχε η επίδειξη αρραγούς μετώπου και αποφασιστικότητας για την αντιμετώπιση της σοβιετικής απειλής.

*Ο Αναστάσιος Φιλντίσης ολοκλήρωσε πρώτος τις προπτυχιακές του σπουδές στο Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Διεθνών Σχέσεων του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου. Το 2014 έλαβε με άριστα το μεταπτυχιακό του δίπλωμα στις Διεθνείς και Ευρωπαϊκές Σχέσεις από το Πανεπιστήμιο Αθηνών. Από το 2015 εκπονεί τη διδακτορική του διατριβή με τίτλο: «Ελλάδα, Ε.Κ./Ε.Ε. και διεθνής τρομοκρατία, από τον Ψυχρό Πόλεμο στη νέα τρομοκρατία: ιστορικές, πολιτικές και ιδεολογικές διαστάσεις», στο Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου. Μιλάει αγγλικά και γερμανικά*